

ŞEHİT VELİ EL-MİYÂNECÎ ALAMUT KURBANI MI?

Mehmet Emin Koç

Azerbaycan Milli İlimler Akademisi

Felsefe ve Sosyoloji Enstitüsü

Doktora Öğrencisi

mekoc@aof.anadolu.edu.tr

ORCID: 0000-0002-1025-5643

ÖZET

Ortaçağda Azerbaycan'ının çok yönlü ve kudretli alimi, şehit veli Aynül-kudât el-Miyâneî'nin (ö. 525/1131) hayatı ve görüşleri kadar, onun genç yaşta idamıyla neticelenen son günleri, idamının arka planı ve şehadeti de dikkat çekicidir.

el-Miyâneî'nin yaşadığı dönem, Selçuklu ve Abbasî devletlerinin içten ve dıştan müdahalelere açık kaotik ve fetret devri kabul edilebilir. Alamut/-Batınîler akımı, dönemin karmaşık ve kaotik yapısını, hedef, entrika ve saldırıları için fırsata çevirmişlerdir. Birçok sultan, vezir, üst düzey devlet erkanı ve âlim bu saldırılar ve suikastlarla öldürülmüşlerdir.

Denebilir ki, dönemin en ağır ve en acı ölüm tablosunu el-Miyâneî yaşamıştır. el-Miyâneî'ye yönelik ithamlar ve hakkında ileri sürülen iddialara rağmen, herhangi bir muhakeme ve sorgulama yapılmamıştır. Dini kaynak ve mesnetlere dayanan görüşleri hiçbir tahlile tabi tutulmamıştır. Kendini savunmasına imkan dahi verilmemiştir. Nihayet hiçbir sorgulama yapılmadan bir oldu-bittiyle idam edilmiştir. Birçok tarihçi ve İslam âlimi bu kanlı sonuçtan Allah'a sığınmıştır (Askalânî 2002, 292-293).

Sadece haksız yere idam edilmemiş; derisi yüzülmüş, petrole bulanmış bir hasıra sarılarak ateşte yakılmıştır.

el-Miyâneî'nin eserlerini ve fikirlerini inceleyen hiçbir akıl, ilim ve vicdan sahibi, dün olduğu gibi bugün de, onun idam edilmesi gerektiğine dair bir kanaat ortaya koyamamaktadır.

Tarihçiler ve birçok araştırmacı el-Miyâneî'nin genç yaşta yaşadığı vahim ölümün sebebinin görüşleri sebebiyle olduğunu kabul etmektedir.

Ancak yaptığımız çalışmada görünen şu ki, el-Miyānecī, Selçuklu devlet erkanı ile Alamut/Batınīlerinin ortak kurbanıdır. Bu bakımdan el-Miyānecī'nin hayatı ve görüşleri kadar, ölümü de önemli, dikkate değer ve öğreticidir.

Anahtar kelimeler: el-Miyāneci, Alamut, Batınīler, şehit Veli, Selçuklu.

Giriş

Azerbaycan ilim ve kültür ikliminde yetişmiş çok yönlü ālim, kudretli mütefekkir, dirayetli filozof ve gönül adamı Aynlkudāt el-Miyānecī'nin (. 525/1131) hayatı ve görüşleri kadar, onun genç yaşta idamıyla neticelenen son günleri, idamının arka planı ve şehadeti de dikkat çekicidir.

İmparatorlukların yönetim ve karar mekanizmalarında sultanların yanısıra vezirler de önemli rol üstlenir. Büyük Selçuklu İmparatorluğu sultanlarının ve saray erkanının Abbasī, İsmalī-Fatımī, řiī-Bveyhī, Nizarī İsmailīler ve Alamut kalesi ile olan ilişkileri sürecinde; vezirler, hem aile içinde, hem sarayda, hem de bölgedeki devletlerle olan ilişkilerde müspet-yahut menfi önemli ve etkili roller oynamışlardır (Karaoğlu 2011, 52-149).

Selçuklu vezirleri ile Alamut/Batınīleri arasındaki ilişkilerinin irdelenmesi de, devrin Alamut suikastlarının arka planının okunmasının yanısıra, devlet erkanı ve ulemaya yönelik sarayın içinden maharetlerle gerçekleştirilen infaz ve idamların aydınlatılmasında önem arz etmektedir.

Bu bağlamda, Batınīlik ile mücadelede 7-8 eser kaleme alan “manevī mürşidi” Ebu Hamid el-Gazzālī'nin mücadelesini yeterli bulmayıp eleştirecek kadar (el-Miyāneci 1362 (2), 115) Alamut-Batınī karşıtı bir duruş sergileyen şehit veli Aynlkudāt el-Miyānecī'nin idam edilmesi sürecinde, dönemin veziri Kıvam' d-Dīn Ebu'l-Kasım ed-Dergzīnī'nin (. 525/1133) kişiliği, Alamut/Batınī bağlantıları dikkat çekici ve önemli sayılabilir.

Makalemizin odaklandığı nokta da, el-Miyānecī'nin idamında, Alamut kalesinin ve ed-Dergzīnī'nin rolünü aydınlatmak gayretidir.

1. EL-MİYĀNECĪ'NİN YAŞADIğI DÖNEME TEO-POLĪTİK KISA BİR BAKIŐ

Ortaçağ Selçuklu-Abbasi döneminde el-Miyānecī'nin yaşadığı zaman dilimini (h. 490-525 / m.1096-1131) ve bölgedeki (Hemedān-Bağdat-Horasan) siyasi, askerī, dinī ve ilmī vaziyeti genel olarak ortaya koyarsak; söz ba-

şında kısaca tabloyu şöyle okumak mümkündür: Devir, saray içi entrikalar ve mezhep mücadeleleriyle sancılı, dış taarruzlarla kısıpaca alınmış bir kaos ve fitne devri; bölge ise âdeta cadı kazanıdır.

Birkaç açıdan özetlersek;

Aynülkudât'ın yaşadığı dönemde Bağdat-Hicaz-Horasan-Şam eksenli İslam coğrafyası Abbasî, Fatımî, Büveyhî, Karahanlı ve Selçuklu devletlerinin siyasî-dinî inisiyatif mücadele sahasına dönüşmüştü. Dönem, aynı zamanda Haçlıların Antakya (m. 1098), Tortosa, Remle ve nihayet Kudüs'ü (Temmuz 1099) zapt edip Kudüs Haçlı krallığını kurdukları Haçlı seferleri süreciydi.

Batıdan İsmailî-Fatımî ve doğudan Şîf-Büveyhî baskılarıyla gücü zayıflamış Abbasî hilafeti ile Büyük Selçuklu sultanları arasındaki hem medenî ilişkiler, hem de inisiyatif, nüfuz ve hakimiyet mücadeleleri, her türlü savaş ve saray entrikalarına açık bir vaziyet oluşturmuştu.

Bağdat-Hemedân havzası, sadece Batınî-İsmailî tedhiş ve terörle cebelleşmemekte; bölgede aynı zamanda Mu'tezilî-Eş'ârî, Eş'ârî-Hanefî, Şafî-Hanbelî ve Şîf-Sünnî başta olmak üzere İslam içi ekoller ve mezhepler arası kanlı iç çatışmalar yaşanmaktaydı.

Hilafet merkezi olan Bağdat, Şîf Büveyhîler'in (m. 932-1062) ve İsmailî-Fatımîlerin (m. 909-1171) baskı ve saldırıları ile adeta dalaş ve kaos şehrine dönüşmüştü. Fatımîler, Büveyhîler ve Nizarî İsmailîler'in saldırıları ve suikastları, Abbasî hilafetini (750-1258) sarstığı ve bölgelerini hedef aldığı gibi; Türk boylarının yaşadığı toprakları, Karahanlılar'ı (840-1212), Samanîler'i (819-1005), Gazneliler'i (963-1186) ve Selçuklular'ı (1040-1308) da hedef almaktaydı (Merçil 1992, 496-499).

Söz konusu dönemde Selçuklularla Büveyhîler arasındaki ilişkiler ise zaman zaman hem bir çıkar işbirliği, hem de Bağdat/hilafet eksenli gel-gitli inisiyatif ve çıkar çatışması şekline bürünmüştü. Selçuklular aynı zamanda Abbasî halifeliliği ile de yakın ve medenî ilişki içindeydi.

Nitekim Tuğrul bey, bir yandan Büveyhî hükümdarı Ebû Kâlicâr'ın kızını almış ve kardeşi Çağrı Bey'in kızı olan bir Türk prensesini onun oğluna verirken; diğer taraftan Çağrı Bey'in kızlarından Hadice Arslan Hatun, Halife ile evlendirilmiş; Rey kadısı İbn Sâid'i, kızına dünlük etmesi için Halife'ye elçi olarak göndermiştir. Halife ve Sultan arasında uzun müddet yaşanan dünlük seremonilerinden sonra düğün yapılmış (1063), ancak, Tuğrul bey, sekiz ay sonra vefat etmiştir (Köymen 1976, 43-44).

Tuğrul bey döneminde hem Büveyhîlerle, hem de Abbasilerle hısımlık-akrabalık bağları kurulurken; Aralık 1055'te Büveyhîlerin Bağdat-Abbâsî halifelîği üzerindeki baskısına son verilmiş, Bağdat'ta tekrar halife adına hutbe okunmaya başlanmıştır.

Kısa bir süre sonra Büveyhîlerin Türk asıllı komutanı Arslan Besâsîrî, İsmailî-Fatımîlerin ciddi desteğiyle tekrar isyan ederek Bağdat'ta Abbâsî halifesini esir almış, Fatımî bayrağı dalgalandırmış, Fatımî halifesi el-Mustansır Billah adına hutbe okutmaya başlamıştır. Tuğrul bey ise, Bağdat'ı ikinci defa Büveyhî'lerden, Halife el-Kâim'i de esaretten kurtarmıştır (m. 1060).

Alparslan dönemi, Abbasilerle iyi ilişkilerin kuvvetlendiği dönem olmuş; Bağdat'ta Cuma hutbeleri onun adına okunamaya başlanmıştı.

Melikşah döneminde de Nizamülmülk'ün devlet tecrübeleriyle Abbasilerle olan ilişkiler gelişmiş. Bu dönem aynı zamanda Abbâsî hilafetini de tehdit eden Mısır odaklı Batınî propagandanın baş gösterdiği dönemdir. Melikşah dönemi aynı zamanda kendisinin inşa ettirdiği Şahdiz kalesine Abdülmelik Attâş önderliğindeki Batınîlerin konuşlanma ve Deylemlilerle işbirliği halinde kuluçka süreci olmuştu (er-Ravendî 2020, 151-152). Nitekim söz konusu Batınî akım Nizamülmülk'ü hedef almış; böylece hem Selçuklu, hem de Abbâsî devletlerini sarsmıştı.

el-Miyâneçî'nin de ilim-irfan hayatına atıldığı Melikşah sonrası dönem, saray ve kardeşler arası taht entrikalarının yanısıra, Batınîlerle mücadele ve saraya sızmış Alamut kadrosunun suikastlarının arttığı dönem olmuştur.

1.1. Selçuklu Din siyasetinde vezirler, âlimler ve Batınîler

Büyük Selçuklu sarayında ve sultanların kararlarında vezirlerin ciddi roller, hatta bazan baş roller üstlendiklerini görmek mümkündür.

Büyük Selçukluların Abbâsî, İsmailî-Fatımî, Şii-Büveyhî ve Nizarî İsmailîlerle olan ilişkileri sürecinde Ebu'l Kasım Buzgânî el-Cüveynî (1038-1040), Amîdülmülk el-Kündürî (ö. 456/1064), Nizamülmülk Kıvâmüddîn et-Tûsî (ö. 485/1092), Kıvamü'd-Dîn Ebu'l-Kasım ed-Dergüzînî (ö. 527/1133) gibi vezirler, hem aile içinde, hem sarayda, hem de bölgedeki devletlerle olan ilişkilerde aktif ve etkili roller oynamışlar (Karaoğlu 2011, 52-149).

Bu bakımdan, el-Miyâneçî'nin idamı başta olmak üzere devrin Selçuklu devlet erkanı ve âlimlerine yönelik suikast, infaz ve idamların arka planının

görülmesinde söz konusu ilişkiler ağının olabildiğince aydınlatılması gereği açıktır.

Mutezilî vezir Amîdülmülk el-Kündürî'nin (ö. 456/1064) devrin Mu'tezilî-Hanefî ulemasının desteğini de yanında gösterme maharetiyle ağırlığını koyduğu Tuğrul bey dönemi, Eş'ârî ve Şafîî uleması başta olmak üzere Ebu'l-Kâsım el-Kuşeyrî ve el-Furâtî gibi alimlerin hapsedildiği, İmam el-Cüveynî gibi alimlerin Hicaz'a kaçarak canlarını zor kurtardıkları, Emevîlerin Ehl-i beyte lanet etmeleri gibi Eş'arîlere lanet edilmesine varan "yaklaşık on yıllık bir mihne dönemi"ne dönüşmüştür (Ocak 2002, 90-92). Öyle ki, Selçuklu topraklarından dört yüzü aşkın âlim göç etmek durumunda kalmıştır.

Tuğrul Bey'den sonra işbaşına gelen yeğeni Alparslan, Mu'tezilî olduğu belirtilen vezir el-Kündürî'yi görevden almış, yerine İslam Türk tarihinin Selçuklu devrinde yeni bir teo-politik çığır açan Nizamülmülk Ebu'l-Hasan Ali b. İshak'ı (ö. 485/1092) vezir yapmıştır. Vezir el-Kundûrî ise, yeni vezir Nizamülmülk'ün vesilesi ve rızasıyla idam edilmiştir (er-Râvendî 2020, 115).

Büyük Selçuklular Döneminde Şia'yı doktora tezi olarak çalışan Adem Arıkan'a göre (Arıkan 2010, 125-126); Bağdat'ta Fatimîler adına hutbe okutulmasında Fatimîlerin Dâi'd-Duâtlarından Hibetullah el-Müeyyed eş-Şirazi'nin (ö. 470/1077) büyük rolü olmuştur.

Eş'arî-Şafîî mezhebi eksenli Nizamiye medreselerini 1067'de başta Bağdat olmak üzere kısa zamanda Belh, Nişâbur, Herat, Isfahan, Basra Merv, Âmul ve Musul gibi şehirlerde tesis eden Nizamülmülk, çalışmalarıyla, devrin Batınî/İsmâilî akımın hamisi olan Fâtımî halifeliğinin Irak-Horasan hattında çok özel yetiştirilmiş "Dâ'i"lerinin propaganda ve davetlerine karşı Büyük Selçuklu Devleti'nin teo-politik perspektifini de dizayn etmiştir.

Nizamiye medrese geleneğinin, Horasan ve Belh başta olmak üzere Hanefî olan bölgelerde Sünnî eksenli iç mezhep çatışmasını hızlandıran bir katalizöre dönüştüğü de vakıdır. Hatta Selçuklu Sultanı Sencer'in Din Siyaseti'ni çalışan Türk araştırmacı Abdurrahman Acar'ın tespitlerine göre (Acar 1997, 7); Nizamiye'de ders veren kimi Sünnî fakih ve kelamcılarının camilerde yaptıkları sohbet ve vaazlar, birliği tesis edecek yerde, yeni kavga ve ihtilaflara sebep olmuş, bu kavgalar Bağdat'ın sokaklarına taşmıştır.

Nizamiye medreselerindeki Eş'arî-Şafîî mezhep taassubunun dayandığı seviyeyi, Ebu Hâmid el-Gazzâlî gibi bir âlimin, Batınîliğin tehdit ve suikastlarla İslam dünyasını kasıp kavurduğu m. 1085'lerde, Şafîîliğin üstünlüğünü ispat ve Ebu Hanife'nin bazı görüşlerinin "şeriatı tersyüz ettiği"ni anlatan "el-

Menhûl Min Ta'likâti'l-Usûl" adlı bir eser kaleme almasında görmek mümkündür (el-Gazzâlî 1970, 176-275).

Her ne kadar bazı araştırmacılar (Kara 2007, 264-265), el-Gazzâlî'nin en son döneminde kaleme aldığı İhyâu Ulûmi'd-Dîn adlı eserinde (el-Gazzâlî 2005, 38-39) Ebu Hanife'nin ilmine, fikhına, irfanına ve takvasına dair övücü sözler söylediğini ve kendisinden nakiller yaptığını kaydetseler de; bu durum, el-Gazzâlî'nin, Sultan Sencer ile yaptığı görüşme sonrasındaki kanaat değişikliği olarak değerlendirilmektedir. Ancak çeşitli sebeplerle el-Gazzâlî'de söz konusu değişim görölse bile; bu, Ebu Hanife'ye karşı eser kaleme aldığı devrin mezhep taassubunu ve en seçkin Nizamiye ulemasının hâlet-i ruhiyesini yansıtmaya açısından önemli bir göstergedir.

1.2. Selçuklu-Batınî ilişkileri ve saraya sızmalar

Sultan Melikşah ve veziri Nizamülmülk, Hasan Sabbah'ın batınî akımlarına karşı bir yandan takviye edilmiş Sünnîlik ve Ebu Hâmid el-Gazzâlî eksenli hikmetle donanmış sūfilikle toplum içinde, sahada mücadele ederken; diğer taraftan Alamut çevresinde stratejik/taktik-askerî temas ve kuşatma manevraları da yapılmaktaydı. Ancak Nizamülmülk'ün, eli sarayın içine uzanmış bir Batınî entrika ve suikaste kurban gitmesi, bir ay kadar kısa bir zaman sonra da Melikşah'ın (ö.485/1092) benzer bir şüpheli ölümle vefat etmesi, Selçuklu yönetiminde oğulların mücadelesini ateşledi, Hasan Sabbah'a meydan açılmış oldu.

Sultan Melikşah'ın (ö.485/1092) kuşkulu bir komployla ölümünden sonra şehzadeler arasında taht kavgası almış başını gitmiştir. Sultanın oğulları arasındaki mücadeleler, vezirler ve sair devlet erkanı arasındaki siyasi entrikalara imkan vermekle kalmamış; Selçuklu'yu hedef alan Alamut ve güdümündeki Batınî-Ta'limî-İsmailî fitne ve terör odaklarına açık hale gelmiş, onlara ciddi fırsatlar sunmuştur. Selçuklu yönetimi adeta siyasî ve askerî entrikaların odağı haline dönüşmüştür. Sultan kardeşler arası savaşlarda Batınî askerler de konjonktüre göre ordularda görev almış; kardeş savaşlarında Batınîler bile kullanılmıştır.

Nizamülmülk'ün vezirlik dönemi aynı zamanda Selçuklu saray ve din erkanına yönelik İsmailî suikast ve Alamut taarruzlarının hızla arttığı dönem olmuştur. Nitekim Nizamülmülk de, Ebû Tâhir-i Errânî isimli bir Haşhaşî fedâîsinin böyle bir saray suikastine kurban gitmiştir (ö. 485/1092).

Sultan Sencer devrinde sarayın en mahremine kadar sızan Hasan Sabbâh, hizmetçilerden birini satın almış, ayartmış, eline bir hançer vermişti. Sencer uykuda iken; hizmetçi, hançeri Sencer'in yanına başına saplamıştı. Sencer uyan-
dığı anda başucunda bir hançer bulmuştu. Sultan, konuyu kimseye fark ettirme-
den araştırırken; Sabbah'tan bir elçi şu mesajla geldi: "Eğer ben Sultan
Sencer'in iyiliğini düşünmeseydim, sert yere saplanmış hançeri onun yumu-
şak göğsüne saplatırdım" (Cüveynî 2013, 546, 559). Nihayetinde Alamut'tan
hançerle gelen mesaj karşılıksız kalmamış, Sencer'den imtiyazlar kazanmıştır.

Alamut/Batınî akıma karşı mücadele veren Nizamülmülk'ün Batınî bir
suikastle, yanısıra Sultan Melikşah'ın da öncesinde İsmailî işaretlerin rastlan-
dığı şüpheli şekilde ölmeleri ve komutanı Emîr Bozkuş'un Kûhistan ve Tabas
bölgelerindeki Nizârî İsmaililere karşı elde ettiği başarı sonrasında Sultan
Sencer (ö. 552/1157), Alamut kale terör devleti ve suikast örgütü haline gel-
miş İsmailîlere barış çağrısı yapan mektuplar göndermiş, onlarla saldırmazlık
anlaşması yapmak durumunda olmuş, ödemeleri gereken haraçta indirimde
bulunmuş, ücretsiz geçiş imtiyazları tanımıştır (Cüveynî 2013, 547).

Sultan Sencer, Hasan Sabbah'ın ölümüne kadar (ö. 518/1124) İsmailîlere
dokunmamıştır.

İsfahan ve Bağdat gibi birçok bölgede Batınî/İsmailîlerle ciddi mücadele
eden ve hatta kendisine Batınîlerce suikast girişiminde bulunulan Sultan Berk-
yaruk ise, kardeşi Sultan Tapar'a karşı savaşlarda emir ve komutanları vasıta-
sıyla Batınîlerle işbirliği içinde olmuş (Hodgson 1968, 443-445); Berkyaruk
döneminde İsmailîler orduya ve saraya iyice sızmış, öyle ki İbnü'l-Esîr'e göre
(İbnü'l-Esîr 1991, 265) halk ve muhalifleri Sultan Berkyaruk'u Batınî/İsmailî
olmakla itham ve takbih etmişlerdir.

Zira Berkyaruk, h.493 /m.1100 yılında kardeşi Sencer ile yaptığı savaşta
ordusunda yaklaşık 5.000 Bâtınî'ye yer vermiş, bu durum Berkyaruk'un
onlara sempati duyduğu ve hatta halk arasında Bâtınî olduğu söylentilerine
yol açmış (İbnü'l-Esîr 1991, 245, 251, 265); Sultan Tapar ise kuşatma altında-
ki İsfahan Şahdız Kalesi'nde bulunan Batınî reisi Abdülmelik İbn Attâş (ö.
487/1094) ve İsmailîlere erzak desteği sağlayan kendi veziri Sâdü'l-Mülk
Ebu'l-Mehasin'i ve onun ileri gelen dört adamını Bâtınî oldukları gerekçesiyle
İsfahan kapısında astırmıştır (Sevim-Merçil, 1995, 180-181).

Aynülkudat'ın yaşadığı süreçte Fâtımî/Batınî şerbetli Hasan Sabbah'ın
(ö.518/1124) konuşlandığı kartal yuvası namı Alamut kalesi ve Nizârî-İsmailî
devleti, bölgenin yanısıra Abbasî ve Selçuklu devletlerinin üzerine her türlü
suikast, terör ve tedhişi boca eder vaziyetteydi. İsmailîler, devrin idareci, ve-

zir, ulema ve sufilerine yönelik suikastlarını sürdürürken; Abbasî ve Selçuklu başta olmak üzere o devirdeki pek çok saray ve devlet teşkilatlarına ciddi şekilde sızmayı da başarmışlardı.

Öyle ki Samanî (809-1005) sarayında bile dâîlerin faaliyetleri sonucunda Horasan emiri Nasr b. Ahmed'in (ö. 331/943) nedîmi Bekir en-Nahsebî, veziri Ebû't-Tayyib el-Mus'abî ve akrabaları, hususi kâtip (Debîr-i Hass) Ebû Bekir b. Ebî Es'as, Ebû Mansûr Çagânî, Hâcib-i Hass Keytas gibi önde gelen devlet ricali İsmailî daveti kabul etmişti (Nizamülmülk 2003, 240; en-Neseî 1991, 305-306).

Batı Karahanlı hükümdarı Hızır oğlu Ahmed Han (1081-1088 ve 1090-1095), zındıklık ve Batınîlik ithamıyla yargılanıp idam edilmiştir (Özaydın 2001, 408-409).

Sızmalar ve ithamların karmakarış olduğu bir saray ve toplum düzeninde en büyük felaket, güvenin ortadan kalkması, yargısız infazların baş vermesidir.

Nitekim ağabeyi Sultan Mahmud'a isyanında Melik Mesud'u teşvik eden veziri Üstâz Ebû İsmail, isyan bastırıldıktan sonra "dini ve inancının bozukluğu" ithamıyla 60'ı aşkın yaşında Sultan Mahmud tarafından öldürülmüştür (İbnü'l-Esir 1991, 446-447).

Nizamiye Müderrisi el-Kiyâ el-Herrâs da Bâtınîlikle itham edilmiş, konu Sultan Muhammed'e anlatılınca derhal yakalanıp tevkif ettirmiş, Halife el-Mustazhir Billâh'ın aracılığı ve tezkiyesiyle serbest kalabilmiştir (İbnü'l-Esir 1991, 266).

Cüveynî'nin de ifade ettiği üzere, vakıa şu ki, İsmailî lider Hasan Sabbah'ın Selçuklu sarayında hacip ve vezirlerden hizmetçilere kadar "havas bir grubu" her çeşit suikast ve ölüm operasyonunu koordine edebilecek düzeyde yapılandırmıştır (Cüveynî 2013, 559).

1.3. Büyük Selçuklu'da Batınî/Alamut suikastları

Tarihçi Reşîdüddîn, Hasan Sabbah döneminde onun fedailerini eliyle katledilen devlet ve din büyüklerinden 48 kişilik bir liste oluşturmuştur (Reşîdüddîn 1387, 128-135). Listedeki isimler arasında Vezir Nizamülmülk, Emîr Sipehdâr Argeş Melikşâhî, Rey Reisi Ebû Müslim, Dihistân Valisi Sunkurçe, İsfahan müftüsü Ebû'l-Muzaffer Hocendî, Rey Müstevfisi Ebû Amîd, Rey müftüsü Ebû Ca'fer Meşşâtî Râzî, Beyhak Reisi Ebû'l-Hasan, Sultan Sencer'in veziri Fahrülmülk b. Nizamülmülk, Sultanü'l-Ulema ve Beyhak Reisi Ebû'l-Kasım Esfzârî, Şâfiî büyüklerinin reisi Abdülatîf Hocendî, Sultan

Muhammed Tapar ve Sultan Mahmud'un ünlü emiri Aksungur el-Porsukî, Sultan Muhammed'in saray hocası Emîr Zâhid Sultan, Sultan Mahmud'un veziri Sümeyremî gibi isimleri de zikretmektedir.

Klasik tarihçiler tarafından sadece isimleri değil, Batınîlerce nasıl öldürüldüklerine dair detayları bile nakledilen Selçuklu ve Abbasi devletinin önemli isimlerinden bazıları şunlardır: Sultan Berkayaruk, Sultan Muhammed Tapar, Sultan Davut, Halife Müsterşid Billah, Halife er Raşid, Vezir Nizamu'l-Mülük, Vezir Ahmet Bin Nizamülmülk, Vezir Fahrü'l-Mülk Bin Nizamülmülk, Vezir Cemalettin Ebu'l-Kasım Abdullah Bin Ali el-Kaşanî, Vezir Abdurrahman Sümeyremî, Vezir Ebu Nasr Ahmet Bin Ebu'l-Fazıl, Vezir Ebu'l Ali Bin Said, Emir Aksungur Porsukî, Emir Erkuş, Emir Cenâhü'd-Devle, Emir Ebu Müslim, Emir Vehsudân, Emir Üner, Emir Gümüştegin, Emir Mevdud Bin Altunekin, Emir-i Gürcistan, Emir-i Mazenderan, Rey Emiri Abbas, Emir Amuştekin Şirgir, Emir İhtiyârü'd-Din Gevherü't-Tâci, İsfahan Kâdısı Ubeydullah el-Hatib, Nişâbûr Kâdısı Saîd Bin Ebî Muhammed, Şafî Fakihî Ebu'l-Kasım Mesud Bin Muhammed el-Hocendî, Âlim Ebul-Mehâsin Er-Ruyani, Zeynüslâm Ebû Sad Muhammed el-Herevî, Nedîm Mukarreb Cevher, Kâdı Ebu el Keşşab, Vaiz Ebû Ca'fer Bin Meşşat, Abdurrahmân-ı Horasanî, Şâfi Fâkihî Abdü'l-Vahid Bin İsmail, Kâdı Sa'id Bin Muhammed B. Abdurrahman, Fakih Ahmet Bin Hüseyin el-Belhî (Atıcı 2005, 120- 139, 241-242; Ülkümen 2019, 106-155).

Alamut/Batınî suikastları bağlamında Sultan Alparslan'ın Malazgirt zafereinden kısa süre sonra (ö.1072), Maveraünnehir'e yöneldiğinde bir suikaste kurban gitmesinin arka planı da irdelenmeye değerdir. Zira onun mağlup bir kale muhafızı yahut Yusuf adındaki esir bir askeri tarafından şehit edildiği kaydediliyorsa da; İbn Kalânîsi gibi bazı kaynaklarda Sultan Alparslan'ın da Batınî biri tarafından suikaste uğradığı kaydedilmiştir (Nizamülmülk 2007, 8; İbn Kalânîsi 1983, 169-170).

el-Bündârî'nin verdiği bilgiye göre (2016, 136–137); Sultan Sencer'in veziri Ebu Nasr Muînüddin el-Kâşânî (ö. 521/1127) da, Hasan Sabbah'ın ölümüyle birlikte yerine geçen Buzurg Ummid'in Selçuklu yönetimi ile olan anlaşmayı bozması yüzünden yeniden ciddi bir mücadeleye başlamış, nihayet Nizamülmülk gibi, İsmailî bir suikastle öldürülmüştür.

İsmailî-Batınîler, Abbasi hilafetini de hedef almış; örneğin, Halife el-Müsterşid'i (ö.529/1135) Merağâ'da, yerine geçen oğlu er-Râşid Billah'i

(ö.532/1138) de İsfahan'da bıçaklayarak öldürmüşlerdir (Reşîdüddîn 2010, 201-202).

İslam dünyasındaki bu tablo, Aynülküdat el-Miyâneci'nin göz açtığı kaos ve kanlı dönemin ortalama vaziyeti kabul edilebilir. el-Miyâneci adeta cadı kazanının ortasında gözlerini açmıştır.

2. EL-MİYÂNECÎ'NİN İDAMINDA VEZİR ED-DERGÜZÎNÎ'NİN (ö.527/1133) ROLÜ

2.1. ed-Dergüzînî'nin kişiliği ve sarayda üstlendiği Alamut eksenli rol

Kaynaklarda nisbesi ed-Dergezînî veya ed-Dergüzînî olarak geçen vezir, Ebu'l-Kasım Nasır b. Ali ed-Dergüzînî el-Enesâbadî (ö.527/1133) olarak bilinir. Hemedan'ın Enesâbad kazasından olmasına rağmen, kendisini Dergüzîn'e nispet etmektedir.

Günümüzde Hemedan eyaletinin sekiz ilinden biri olan Rezen, tarihi kaynaklarda A'lem vilayeti olarak geçmektedir ki, bu vilayetin merkezi, kaynaklara göre Dergüzîn ismi ile anılmıştır (Le Strange 1905, 186). el-Bündârî ise Enesâbad'ın A'lem ikliminde bir çiftlik, Dergüzîn'in de oraya yakın yer olduğuna dikkat çekmektedir (2016, 118).

Dergüzîn, Hemedan'ın 83 km kuzeydoğusundadır. Dergüzîn'de Bektaşî tekkelerinin yanı sıra Cevlakîler, Kalenderîler, Haricîler ve Hasan Sabbah'a bağlı Melahide dergahları mevcuttur. Aşura gününde ise Selmanîler yas törenleri tertiplemektedir (Coşkun 2011, 11-21).

el-Bündârî, vezir Ebu'l-Kasım'ın kendisini, Enesâbad'a değil de, daha büyük bir bölge olduğu için Dergüzîn'e nispet ettiğini yazmaktadır (2016, 118). Ancak, ed-Dergüzînî'nin çok yüzlü ve hilekâr kişiliği göz önüne alındığında; kendisini koyu mülhid yapıdaki Enesâbad'a değil de, mülhid varlığının yanısıra daha muhafazakâr görünen Dergüzîn'e nispet etmesini, Dergüzîn'in, vezirin çok yüzlü kimliğini dilediği gibi tanımlamaya imkan veren bir sosyal ve teolojik yapıda olmasından kaynaklandığını söylemek de mümkündür.

Vezir ed-Dergüzînî hakkında en kapsamlı bilgileri veren el-Bündârî, babasının, ahalisinin çoğunluğu İsmailî, Mezdekî, Hürremî ve mülhid olan Enesâbad'da bir çiftçi olduğunu; onu İsfahan'a getirip yazıya, cürete ve kılıç çalmağa, hırsızlık yahut yüzüzlüğe alıştırdığını nakletmektedir (el-Bündârî 2016, 118). ed-Dergüzînî'ye dair, kim ona iyilik etti ise, onu, öldürmüştür, de-

mekte; iddiasının ispatına, es-Sümeýremî ve el-Aziz'i öldürmesini kanıt getirmektedir.

el-Bündârî ve İbnü'l-Esir başta olmak üzere kaynaklar, ed-Dergüzîni'yi, hîlebaz, kan dökücü, sultan kardeşlerin arasını kendi ikbal ve menfaatine göre açan, sultanın tuğra-tomar ve alametlerini elde edip kendisi için tehdit gördüklerinin kanını dökecek kadar zâlim, Alevîleri katlederek Sünnî, Sünnîleri öldürerek Alevî görünen çok yüzlü, kıskırtıcı, fırsatçı, hırsız, rüşvetçi, hazineyi hortumlayan, devlet tecrübesi olmayan, cahil, sonradan görme, intikamcı ve kindar olarak nitelemekte, bunlara dair yaşanmış örnekler nakletmektedir.

el-Bündârî, Vezir ed-Dergüzîni'nin kişiliği şöyle tanımlamaktadır: "Bu adama vezirlik ismi verildiği gibi, çokluklar (bolluklar) azlığa munkalip oldu. Bu adam, çiftçilikle uğraşmayı bırakıp, kendisine Türk illerini (kazalarını) itaat ettiren ve öküzleri salıverip devlet postuna geçen ilk fellâhdır. Katletti, haysiyet yırttı, kan dökmeyi reva gördü ve döktü. Münkerâtı meşru kıldı, meşruâtı münker gördü, asaletli kimselere düşman oldu, intizamı bozdu, Batınîlere yardımda bulundu. Cahiliyet adetini, izhar etti. Ahrarı öldürmeğe ve perdeleri yırtmağa başladı" (el-Bündârî 2016, 134).

Selçuklu tarihi kaynakları, İsfehsalar (Başkomutan) ve Büyük Hacib (Genel Sekreter) olan Ali bin Ömer bin Sürme (Alibar) ile veziri ed-Dergüzîni'nin işbirliği içinde Selçuklu'ya verdikleri maddî-manevî-idarî zararları ve yolsuzlukları "on mefsede" olarak detaylıca aktarmaktadır (el-Bündârî 2016, 115-118).

ed-Dergüzîni'nin siyasi rakibi ve kendisini idam edecek kadar düşmanı olan Azîzüddin el-Müstevfi'nin, el-Kâtib el-İsfahanî'nin amcası olması sebebiyle, onun ed-Dergüzîni'ye dair teşhis ve nitelemelerine temkinli yaklaşmak gerektiği söylenebilir; ancak el-Bündârî dışındaki klasik kaynaklarda nakledilen bilgiler de, el-Kâtib'in nitelemelerini doğrular mahiyettedir. el-Kâtib'in dönemin siyasî, dinî ve sosyal hadiselerine amcası kadar yakın olduğu düşünülmüşse; teşhis ve tespitlerinin doğruluğunu teslim etmek gerekmektedir.

Yanısıra el-Bündârî'nin altını çizdiği üzere (2016, 134, 140), ed-Dergüzîni'ye dair söz konusu kişilik teşhisi ve kanaatler, sadece el-Kâtib'in kendi görüşü değil, aynı zamanda Selçuklu ve Abbasî veziri olup entrikalı dönemde vezirliği elinin tersiyle iten Enûşirvân b. Hâlid el-Kâşânî'nin (ö.532/1138) naklettiği somut bilgi ve tecrübelerdir.

İbnü'l-Esir başta olmak üzere kaynaklar, vezir Ebu'l-Kasım ed-Dergüzîni'nin, Selçuklu sultanı Mahmud ile Halife el-Müsterşid arasındaki Bağdat

buluşmasında (h.521/m.1127), Selçuklu'nun menfaatine hanel getiren ve devlet protokolüne aykırı olan faaliyetleri sebebiyle tevkif edildiğini; Sultan Sencer, Rey'e gidinceye kadar yaklaşık bir buçuk yıl vezirin hapiste kaldığını kaydetmektedir (İbnü'l-Esir 1991, 508).

Aynı şekilde araştırmalar, ed-Dergüzîni'nin rüşvetle Büyük Hacip Urgan'ı tarafına çekip Sultan Sencer'in kızı olan Sultan Mahmud'un eşinin veziri olarak ikinci kez vezirliğe getirildiğini nakletmektedir (Merçil 2007, 467). Ki Sultan Sencer, önce kızı Mahmelek hatunu, o vefat ettiğinde ise diğer kızı Gevher Neseb'i yeğeni Mahmud ile evlendirmişti.

Sultan Mahmud'un ölümü sonrasında, ed-Dergüzîni ve dostlarının el birlik tahta oturttukları oğlu Davut'un, amcaları Sultan Sencer ve Sultan Mes'ud'a karşı isyan halinde ve Halife Müsterşid ile ittifak içinde olduğu süreçte; Sultan Mes'ud, Halife Müsterşid'i esir almış, ancak Sultan Sencer'in ricası ve halifeden bir miktar da para alması üzerine onu tekrar hilafet makamına iade etmiş, çadırda koruma altına almıştı (İbnü'l Esir 1992, 34-35). Fakat tevafuka bakın ki, Halife Müsterşid, Sultan Mes'ud himayesi altında iken, yanındaki muhafızının onu yalnız bıraktığı esnada yirmiyi aşkın Batını tarafından kendisine müsl uygulanacak kadar ağır bir suikastla öldürülmüştür.

527/1133 yılında Sultan Tuğrul ile kardeşi Sultan Mesud arasındaki savaşta etkin rol oynayan ed-Dergüzîni, savaş sonucunda kardeşi Mes'ud'a yenilen Sultan Tuğrul tarafından savaş meydanında "Batınılığı açığa çıktığı" gerekçesiyle idam edilmiştir. Kaynaklar Sultan Tuğrul'un, veziri ile gerçekleştirdiği savaşa dair müzakerede, ne tür bir hazırlık yaptığına dair kendisine yönelttiği soruya, ed-Dergüzîni'nin, Haşişilerden bir muhafız alayı teşkil ettiğini ifade etmesi üzerine; Tuğrul'un, "sapık akide ve ilhadının açığa çıktığı"nı söylediği ed-Dergüzîni'yi hemen orada idam ve infaz ettiğini nakletmektedir (el-Bündârî 2016, 155-156).

Sultan Tuğrul'un, ed-Dergüzîni'ye, "Senin bozuk itikadını ortaya çıkartan ve seni öldürmem hususunda beni vebalden âzad eden Allah'a hamdolsun" deyip onu idam ettiği nakledilmektedir (el-Hüseynî 1933, 103-104; el-Kâşanı 1985, 203).

Sultan Melikşah sonrası on-on beş yıllık süreç Büyük Selçuklu İmparatorluğu için fetret devri sayılabilir. Alamut'a konuşlanmış Sabbah, bu fetret devrinde kaleyi tahkim etmiş; Alamut, Selçuklu'yu ve Abbasî hilafetini hedef alan bir suikast üssüne ve stratejik terör merkezi haline dönüşmüştü.

Kaynaklar, ed-Dergüzînî-Alamut bağlantısına dair, çok stratejik ve hayati bir operasyon bilgisini de aktarmaktadır. ed-Dergüzînî'nin sadece şu stratejik operasyonu bile, onun Alamut/Batınî bağlantılı kişilik ve pozisyonuna dair hükmün sağlaması kabilindedir:

Sultan Muhammed Tapar, Sabbah ile Haçlılara karşı mücadeleyi öncelikli hedef olarak belirlemiş; 503/1109'da Alamut kuşatılmış; ancak kış şartları sebebiyle beklenen netice alınamamıştı. 505/1111'de Ânûştegin Şîrgîr'i Alamut/-Batınî terörü kökten kazımak üzere görevlendirmiş; Alamut üzerine sevk etmişti.

Şîrgîr, Kelâm ve Bire başta olmak üzere Bâtınîlerin elinde bulunan çeşitli kaleleri almış; uzun süreli kuşatma ve taarruz planları yaparak Alamut kalesini teslim almaya karar vermişti. Nihayet Sultan Tapar, 511/1117'de Şîrgîr'i, Emir-i Sipehsâlar (Başkomutan) tayin edince Alamut kuşatmasını başlatmıştı.

Mancınıkla hedefe aldığı Lemasar ve Alamut kalelerinin etrafında emîr ve komutanların barınacağı evler ve karargahlar kurarak uzun süreli bir kuşatma programı uygulamaya konulmuştu. Sultan Tapar, erzak ve lojistik destek sağlamakta; Şîrgîr'in, Hasan Sabbah ve örgütünü Alamaut'ta yok etme planı adım adım gerçekleşmekteydi. Her türlü giriş-çıkışı engelleyen kuşatmayla kalede erzak sıkıntısı baş göstermişti. Açlık ve sefalette dayanamayıp emân dileyen kadınlar ve çocuklar kaleden dışarı çıkarılmış, uygun bir bölgeye yerleştirilmişti.

Kalede gıda, erzak ve içecek kalmamıştı; Sabbah'ın nefes borusu kesilmek üzereydi. Üst düzey Batınî/İsmailî kale kadrosu da bir başka bölgeye göç etmek için müsaade istemiş iseler de, izin verilmemişti. Adeta kalenin alınması kat'îleşmişti (er-Râvendî, 2020, 158).

İlginç bir tevafuk ki, Sultan Tapar, o gün vefat etmiş; en az bunun kadar önemli ve ilginç olan şu ki, Selçuklu sultanın ölüm haberi, kaledeki Batınî/İsmailîlere aynı gün, kaleyi kuşatmış olan Selçuklu ordusuna ise bir gün sonra ulaşmıştı (İbnü'l-Esir 1991: 420).

Böylesi stratejik ve hayati bir süreçte Enûşîrvân b. Hâlid el-Kâşânî ve el-Kâtib'e göre; ed-Dergüzînî ve Alibar devreye girmiş; Selçuklu'nun dirayetli kuşatma baş komutanı Şîrgîr'in gözaltına alınması kararı çıkartılmıştır. Hatta Şîrgîr lakabıyla ünlü Emir Nuş Tegin'in h.525/1130-31 yılında Sultan Mahmud b. Muhammed b. Melikşah'ın veziri Ebu'l-Kasım Nasır b. Ali ed-Dergüzînî'nin emriyle katledildiği dipnotu düşünülmüştür (Cüveynî 2013, 558).

İbnü'l-Esir, vezirlerin karar ve tesirlerine değinmeksizin, Sultan Tapar'ın vefat haberinin alınması esnasındaki ortamı; "Muhasarayı kaldırıp gidersek ve bu durum onların kulağına giderse kaleden inip üzerimize gelirler ve hazırladığımız bunca yiyecek ve zahireyi alırlar; yapılacak en doğru iş, Alamut'u fethedinceye kadar muhasarayı sürdürmektir" şeklinde, emirlerle istişare eden ve "muhasaraya devam" kararını ortaklaşa alan Şîrgîr'in etrafında, akşamdan sonra tek bir emir yahut komutan dahi kalmadığını anlatmaktadır (İbnü'l-Esir 1991, 420). "Akşam olunca birbirleriyle istişare etmeden çekip gittiler, Şîrgîr'den başka kimse kalmadı" demektedir.

Böylece Sabbah ve kadrosunun tam da nefesleri kesilmek üzere iken, dokuz ayı aşkın süren Alamut kuşatması mağlûbiyete evrilmiştir. el-Bündârî, tabloyu şöyle aktarmaktadır:

"Alamut kalesini, muhasara etmekte olan asker, kaleyi fethetmeğe yaklaşmış ve muhasaranın maksada muvafık surette neticeleneceğini müşahede etmiş iken, ed-Dergüzînî, mülhitlere (Batınîler) meybinden ve onlara yardım etmeğe söz vermiş olduğundan, askeri dağıtmağa başladı. Ve askerin reisi olan Büyük Emîr Enüştekin Şîrgîr'i tevkif etmeğe emir (izin) çıkarttı. Bunun üzerine asker, muhasarayı bırakarak, intizamsız bir surette, çekilmeğe başladılar. Alamut'dakiler, bunları takip ederek, bir kısmını katlettiler, kalanları da şarka ve garba dağıtdılar. Kale ahali, kalelerine, iki yüz binden fazla dinar kıymetinde silahlar ve erzak naklettiler" (el-Bündârî 2016, 116-117).

Bir imparatorluğun kaderinin en hayati noktasında ve tarihin akışını değıştirecek türden bir stratejik vakitte yapılan böylesi bir manevrayı, değıl ed-Dergüzînî için, herhangi bir Selçuklu veziri için dahi iyi niyet veya gaflet ile izah etmek mümkün görünmemektedir.

el-Hüseynî, er-Ravendî ve el-Bündârî gibi tarihçiler, Alamut kuşatmasının kaldırılmasında, Emîr-i Hacib Ali Bâr ve naibi Ebu'l-Kasım ed-Dergüzînî'nin başrol oynadıkları hususunda ittifak halindedirler (Keleş 2013, 150).

Bazı Türk tarihçileri Sultan Sencer'in, Tuğrul beyi tahta oturtup tüm Selçuklu'da onun adına hutbe okuttuktan sonra Ebu'l-Kâsım ed-Dergüzînî'yi de kendisine vezir olarak atamasına rağmen; melik Davud'un Sultan Tuğrul'a isyanı ve onunla savaşması hususunda Vezir ed-Dergüzînî'nin teşvikçi olduğuna dikkat çekmektedir (Sevim-Merçil 1995, 244). Kaynaklar da bunu desteklemektedir.

Aynı şekilde 512/1118 yılında Sultan Sencer ile yeğeni Sultan Mahmud arasındaki savaşta, ed-Dergüzînî ve Emir Hacib Ali Bâr'ın amcasına karşı

savaş için kıskırttıkları Sultan Mahmud'un askerleri yenilmiş, bozguna uğramıştı. Ancak Sencer, yeğenini merhametle huzura çağırmişti. Fakat Mahmud'un etrafını el-Kâtib'in tabiriyle "mülevvesler" yani kirli işleri çeviren düzenbazlar kuşatmış, akl-ı selim düşünmesine fırsat bırakmıyorlardı (el-Bündârî, 2016, 115-119). el-Kâtib'in "mülevvesler" diye nitelediği kimseler, yine Emir Alibâr ve ed-Dergüzînî'den başkası değildi.

Sencer'in hazinesinden çarptığı bir kısım mal ile Mahmud'u huzura getirmeyi taahhüd ederek soluğu İsfahan'da alan ed-Dergüzînî, yolda karşılaştıkları vezir Kemalülmülk es-Sümeiremî'ye söylediği çeşitli yalanlardan anlaşılıyor ki, sulh yerine farklı bir oyun tezgahlamıştı.

Ancak Sultan Sencer ve yeğeni Mahmud'u arasındaki barış sürecinde vezir Kemalülmülk, ed-Dergüzînî'nin entrikalarını boşa çıkarmış, barış tesis etmiş, kendisi de vezirlik makamında kalmıştı.

Savaş sonrası böylesi stresli ve gel-gitli barış ve telaş ortamını bile fırsata çeviren Emir Alibâr ve ed-Dergüzînî ise, Sultan Sencer ile özel görüşmeler yapmış, bazı temiz insanları iftira ve bühtanlarla yaftalamışlar. Nihayetinde Sultan Sencer'e, çok önemli iki devlet adamını kendi eliyle ortadan kaldırmışlar; Selçuklu'nun en cömert emiri ve Bağdat şahnesi Mengübars ve Kasab Karatekin'in boyunlarını vurdurtmuşlardır (el-Bündârî, 2016, 119-122).

Tevafuka bakın ki, bu gelişmenin üzerinden çok da uzun bir vakit geçmeden, henüz üç yıl dolmadan, Vezir Kemalülmülk es-Sümeiremî de Hemedân'da Batınîlerin planlı bir suikastine kurban gitmiştir (el-Bündârî 2016, 126; İbnü'l-Esîr 1991, 475).

Türk tarihçisi Erdoğan Merçil, ed-Dergüzînî'nin bir başka yüzünü göstererek; Irak Selçuklu Devleti'nin başlangıcında rüşvetle ilgili öne çıkan iki şahsiyetten birinin Vezir ed-Dergüzînî olduğunu örnekleriyle kaydetmektedir (Merçil 2007, 466).

Nitekim ed-Dergüzînî, Sultan Mahmud'a, Aynülkudat el-Miyâneci'nin de mektuplaştığı talebesi ve yakın dostu olan vezir Azîzüddin el-Müstevfi'yi hapse atması halinde kendi malından üç yüz bin dinar ödeme yapmayı teklif etmiş; Sultan da bu rüşvet teklifini geri çevirmemiş, el-Azîz'i Bağdat'ta gözaltına alıncı hapsedirmişti (el-Bündârî 2016, 142-143). ed-Dergüzînî ise ödemeyi kendi malından değil, müsadere ettiği mallardan yapmış; Sultan Mahmud'a yaptığı ödeme tamamlanamadan, sultanın ömrü tamamlanmıştı.

Kaynaklar Selçuklu'da ed-Dergüzînî'yi sultanları ayartarak kalpazanlık yapan bir sima olarak göstermektedir (Durdu 2018, 535). Öyle ki, ed-Dergüzînî-

nî'nin vezirliğinin idarede, ekonomide ve piyasadaki tesirleri, "Halisin pazarı düştü, mağsuş (sahte) revaç buldu" şeklinde darb-ı mesel ile özetlenir olmuştur (el-Bündârî 2016, 241).

Attığı stratejik adımlar dikkate alındığında ed-Dergüzînî için, Alamut/Batınîlerin Selçuklu sarayındaki setr-i avretli veziri diye nitelemek mümkün olmaktadır. Daha doğrusu, denebilir ki, Selçuklu sarayındaki özel eğitimi, havas bir Alamut/Batınî veziri, yapsa yapsa ancak vezir ed-Dergüzînî'nin yaptıklarını yapabilirdi.

2.2. el-Miyâneci'nin idamında (ö.525/1131) ed-Dergüzînî'nin pozisyonu

Vezir ed-Dergüzînî'nin yukarıdaki tarihi verilerle fotoğraflanan entrikacı kişiliği, bozuk sicil, Alamut/Batınîleriyle ilintili stratejik duruğu ve somut bağlantısı, idam ve suikastlere kurban gitmiş diğer birçok Selçuklu naib, vezir, hâcip ve âlimde olduğu gibi, Aynülkudât el-Miyâneci'nin idamının arka planının aydınlanmasında da önem arz etmektedir.

el-Miyâneci'nin, "manevi mürşidim" diye yad ettiği Ebu Hamid el-Gazzâlî'ye yönelik Batınîlikle mücadelede noksan ve yetersiz kaldığı eleştirisinde bulunması kayda değerdir (el-Miyâneci 1362 (2), 115). Zira Ebu Hâmid el-Gazzâlî, Selçukluda Bâtınîlerin fikirlerini de tahlil edip iddialarını felsefi ve mantıkî yöntemlerle çürütmeye çalıştığı Makâsıdü'l-Felâsife'sinin yanısıra; direkt onların görüş ve faaliyetlerini hedef alan Fezâihu'l-Bâtıniyye, Hucetü'l-Hak, Kavâsimü'l-Bâtıniyye, Cevâbü Müfassılı'l-Hılâf, el-Kıstâsü'l-Müstakîm gibi eserler kaleme almıştır. Bu çabaların sahabi olan el-Gazzâlî'yi eleştirmesi, el-Miyâneci'nin devrin Batınî akımlarına karşı duruşunu göstermesi bakımından da önemlidir.

el-Miyâneci'nin, suikast ve terör örgütüne dönuşmüş Alamut/Batınî akıma, el-Gazzâlî ve Nizamiye ekolünden çok daha sert ve keskin bir duruğu sergilediğini söylemek yanlış olmasa gerektir. Onun bu duruğu, muhtemeldir ki, ed-Dergüzînî'nin düşmanlığının kaynağı ve gerçek sebebi olabilir. Bu yüzden Aynülkudât el-Miyâneci'nin idam edilmesi süreci bağlamında, dönemin veziri ed-Dergüzînî'nin (ö. 525/1133) kimliği ve Batınî-İsmailî bağlantılarının araştırılması ve ortaya konması gereği açıktır.

Vezir ed-Dergüzînî'nin el-Miyâneci'ye yönelik hased ve kinini, dinî veya ilmî bir sebeple gerekçelendirmek mümkün görünmemektedir. Zira ed-Dergü-

zîni'nin dinî ve ilmî bir yönü yoktu ki, Aynülküdat'ı bu bağlamda kendine engel, kendi önünün açılması için yok edilmesi gereken bir rakip olarak görsün. Veya Aynülküdat el-Miyâneci, ed-Dergüzîni'nin vezirlik koltuğuna göz dikmiş biri değildi ki, bin bir dereden su getirerek onu idam edip derisini yüzdürecek ve nâşını yaktıracak kadar kinlensin. Şekvâ'l-Garib'te görülmektedir ki, idamına bahane edilen irfanî fikirleri, Kur'an, Sünnet ve el-Gazzâlî başta olmak üzere kendisinden önceki İslam büyüklerinin görüşleriyle müeyyedir. el-Miyâneci'nin idamının ilmen daha da ağır tarafı, böyle bir idam ve cezalandırma türünün ne Kitap'ta, ne İslamîlikta, ne de insanlıkta olmamasıdır.

Dolayısıyla ed-Dergüzîni'deki kin ve öfke, çok daha derin, kronik ve stratejik olmalıdır. Bu noktadan hareketle denebilir ki, ed-Dergüzîni'nin Alamut/Batınî bağlantısı yahut Cüveynî'nin dikkat çektiği üzere (Cüveynî 2013, 559) Alamut'un/Sabbah'ın Selçuklu sarayında yapılandığı "havas/özel eğitilmiş has adamlardan" biri olup-olmadığı hususu, meselenin can damarını teşkil etmektedir.

el-Bündârî'nin, Vezir ed-Dergüzîni'nin ilginç kişiliğini ve bir o kadar da stratejik karakteristiğini ifade ettiği şu niteleme, vezirin yetki ve maharetiyle gerçekleştirilen Batınî suikastlarla birlikte dikkate alınmalıdır: "Bazen Alevîlerin kanlarını dökmekle Sünnîlik izhar ederdi ve bazen Sünnî eimmeyi (ulema ve önderleri) öldürür Şîlik davasında bulunurdu" (el-Bündârî 2016, 141).

ed-Dergüzîni hakkında, Zübdetü'n-Nusra'nın müteselsil ortak müellifleri kabul edilen Enûşîrvân b. Hâlid el-Kâşânî, 'Îmâdu'd-Dîn el-Kâtib el-İsfahânî ve Kıvâmüddîn el-Bündârî'den nakledilen şu teşhisin gerçeklik payı çok yüksek görünmektedir: "O, mülhidlere (Batınîlere) meyletmiş ve onlara yardım etmeye söz vermiş" bir kişidir (el-Bündârî 2016, 119, 137).

Onların bu ortak kanaati, döneme, olayları gözleme imkanına ve bilgi kaynaklarına yakın olmaları sebebiyle de elbette önemlidir.

Devrin saray kasidesi Muizzî'nin (ö.521/1127) mübalağalı kasidesinden başka, ed-Dergezîni hakkındaki kötü kanaatin aksini belirten bir kaynak da söz konusu değildir. Sadece Muizzî mahlaslı Emîrû's-şuarâ Muhammed b. Abdilmelik-i Nîşâbûrî, elli beyitlik "Vezir Ebu'l-Kâsım-i Dergüzîni'ye Övgü" başlıklı kasidesinde, onu adeta yere-ğöğe sığdıramaz, övgü dizeleri inşad eder (Muizzî 1984, 308-310):

"Meliklerin süsü/rehberi, vezirlerin başı ve dinin doğrusu Ebu'l-Kâsım,
Güneş kadar cömert ve hünerin kıblesidir o.

O'dur nâmı, Doğuya ve Batıya ulaşmış olan vezir.

O'dur nûru, denize ve karaya ulaşmış bir dolunay, o.

Gadrı/zulmü yok etmede vekilidir o,
 Ali'nin zülfikârı ve Ömer'in kamçısıyla her ikisinin.
 Senin emniyetinle acıdan arınır nice gönül/kalp;
 Nice baş, senin emrinle kurtulur şerden..."

Onun yetkisi ve Batınî elamanlarla gerçekleştirdiği stratejik infaz ve suikastlar nazar-ı dikkate alındığında; adil, vicdanlı ve mizanlı bir akıl "ed-Dergüzînî, el-Bündârî'nin kaydettiği gibi ister Batınî olsun ister olmasın, fakat bütün bunları ancak çok güçlü ve özel eğitimli bir Batınî gerçekleştirebilir" demekten kendini alamaz.

Şayet ed-Dergüzînî Alamut/Batınî bağlantılı havas bir eleman ise; bir Batınî olarak ed-Dergüzînî'den, kendisinin Alamut'un hizmetinde yahut Batınîlere mensup olduğunu izhar ve itiraf etmesini beklemek abestir, Batınîliğin yapısı ve eğitim tarzı bakımından muhaldir.

el-Bündârî, Aynülkudât el-Miyâneci'yi ed-Dergüzînî'nin katlettikleri arasında saymakta ve şunları kaydetmektedir: "Bu zât, büyük imamlardan ve keramet sahibi velilerden idi. Dinî eserler meydana getirmekte, Ebû Hâmidilgazâlî'ye halef idi. Ulema kıyafetinde olan, bir takım cahiller, buna haset ettiler. Bunları, el-Mıyançî aleyhine ed-Dergüzînî, teşvik etmişti. el-Mıyançî'ye eziyet etmeğe başladılar, mesele büyüdü. Nihayet vezir, el-Mıyançî'yi, Hemedan da astı. Bu hususta ne Allah'ı, ne de imanı düşündü" (el-Bündârî 2016, 141).

Nizamiye geleneğinin aşk ekolünden olan el-Miyâneci, hem Selçuklu yönetiminin kendi içinde, hem de Selçuklu-Abbâsî dayanışmasında bir köprü ve birlik harcı olarak adeta bir tevhid duruşu ve kardeşliği tesis etme misyonu üstlenmişti. Bu duruş ve misyonunun, ed-Dergüzînî'nin Alamut/Batınî eksenli havas görevlerine ve stratejik manevralarına engel teşkil ettiğini idrak etmek zor değildir.

el-Miyâneci, Müslüman toplumda öncelikle birlik ve kardeşliğin tesis edilmesinin şart olduğu inancına öylesine bağlı ve bu anlayış onda öylesine köklüdür ki, birlik ve dirliğe hâlel getirecek herhangi bir mezhep taassubunu dahi kabul etmemektedir. Bir mezhep, kişiyi Allah'a ulaştırıyorsa, gerçekte o İslam yoludur, aksi halde kişiye hiçbir marifet sağlamıyorsa, küfürden daha kötüdür, çıkışı yapan el-Miyâneci'nin, yaptığı aşk çağrısı o devir için de, bugün için de manidardır (el-Miyâneci 2015, 28):

"Ateşler döküp yakayım bu mezhep ve dine
 Mezhebin yerine aşkı koyayım, aşkı önüme.

Öyle ki paramparça kalbimde saklı bir aşk
Maksûd yolundur senin; ne mezheb ne din, önümde!”

el-Miyâneî'nin İslam toplumundaki bu birlik, dirlik ve kardeşlik yaklaşımı, suikastlerle ölüm kusan Alamut/Batınî akım ile işbirliği içinde ve hatta onların misyonlarına hizmet eder haldeki ed-Dergüzînî için oyun bozan ve acilen ortadan kaldırılması gereken bir âlim tavrı olsa gerektir.

Yanısıra el-Miyâneî'nin, Selçuklu sarayında Azizüddin el-Müstevfî gibi vezir, naib ve haciplerle irşad iletişimi ve sohbet halinde olması, uyarıcı mektuplaşmaları, ed-Dergüzînî'nin gölgesi altındaki Sultan Mahmud idaresi başta olmak üzere yönetimde sergilenen adaletsiz uygulamaları hak ölçülerle tahlil edip eleştirmesi (el-Miyâneî, 1362 (2), 166-168, 386), ed-Dergüzînî'nin idam etme güdüsüne katalizör etkisi yapmış olabilir.

Geriye ise el-Miyâneî'nin idam için gerekli bahanenin oluşturulması kalmıştır. el-Bündârî'nin de altını çizdiği üzere, ed-Dergüzînî'nin teşvik ettiği cahil ulema takımı maharetiyle, idamına dinî bir kılıf uydurulmuştur ki, devrin genel yapısı bakımında bu, çok da zor değildir.

el-Miyâneî, yıllar öncesinden zaten kendi gidişâtının farkındadır. Yazdığı eser ve mektuplarında da görüleceği üzere, Hallac-ı Mansûr'a telmihte bulunarak onun şehadeti üzerinden kendisinin de şehadetini önceden haber vermekte, Temhidât'ında talebesi Müstevfî el-Aziz'e şöyle demektedir (el-Miyâneî 2015, 164-165):

“Âşıkların önderi ve âriflerin rehberi Hallâc-ı Mansûr'u dara çektikleri gün Şeyh Şiblî şöyle demiştir: İlâhî, sevdiklerini daha ne zamana kadar öldüreceksin? Allah buyurdu ki: 'Diyetimi buluncaya kadar.' Dedim ki: Ya Râb, diyetin nedir? Dedi ki: 'Cemâlim ve bana vuslatları sevdiklerimin diyetidir. Biz sırlarımızın anahtarını ona verdik, o ise bizim sırrımızı âşikâr etti. Biz de onun yolunu belâ ile kestik ki, diğerleri sırrımızı korusunlar.”

Ey dost dikkat et ki hangi sırra sâhipsin? Uğruna baş koyulacak bir sırra sâhipsin. Ne yazık ki bu sır herkeste bulunmaz. Gün gelir, bir zaman sonra Aynülkudât'ın da başını feda edip karşılığında ol Server'i bulmayı başardığını görürsün. Ben bunu biliyorum ki, bu iş bu şekilde olacaktır. Ey Aziz şu beyitlere kulak kesil:

Başımın üstünde aşkının öyle çok nâzı var ki
Senin de bana âşık olduğun zannındayım.

Ya vuslatın başımda otağ kuracak
Ya da bu zannım beni başımdan edecek!”

el-Miyâneci, kendi katline fetva üreten devrin ed-Dergüzînî ve saray yandaşı ulema prototipini, kendisi şöyle tarif etmektedir (el-Miyâneci, 1362 (1), 244-245):

“Geçen günlerde İslam halifesi, din bilginlerini toplantıya davet etmişti. Ulema, bu davete icabet etmekten kaçındı, icabet etmediler. Fakat ne yazık ki, şimdilerde yüz dinar ücret ve haram elli dinar ulûfe için fasık sultanlarla oturup kalkmaktadırlar. Bu fasıkların bir selamına on kere koşup gitmektedirler... Hatta eğer bir fasığın elini öpmeye fırsat bulabilseler, iftiharla öpüp bunu dillendirirler ve bundan utanmazlar. Bunların “işte ilimden eriştikleri/meblağları bu kadar” (Kur’an, 53/30)... Kıyamet günü, insanlar arasında azâpları en şiddetli olan kimseler, Allah’ın kendilerini ilimden faydalandırmağı kişilerdir. Allah bizi korusun!”

Sultan Sencer’in de desteğini alarak Sultan Mahmud’un eşinin veziri olarak ikinci kez vezirlik makamına getirilen ed-Dergüzînî için Aynülkudât’ı tutuklayıp Bağdat’a göndermek zor olmamıştır. Devrin ulemasından bir grup, el-Miyâneci’nin kanının helal, katlinin vacip olduğuna hükmetmiştir (es-Sübkî 1964, 129). ed-Dergüzînî, hemen onu tutuklatmış ve Bağdat’ta hapse göndermiştir. el-Miyâneci kısa süre sonra Hemedân’a geri getirilmiş, vezir ed-Dergüzînî tarafından göstermelik bir muhakeme sonrasında medresesinin kapısında asılarak idam edilmiştir (ö.525/1131).

İdam edinen el-Miyâneci’nin nâşı, derisi yüzülerek üç gün Hemedân’daki medresesinin önünde kurulu idam sehpasında bekletilmiş, sonra indirilerek nefte bulanmış bir hasıra sarılıp ateşe verilmiş, külleri ise bir çukura atılmıştır (el-Miyâneci 2020, 50). Bu öldürme şekli ve el-Miyâneci’nin nâşına uygulanan insanlık ve İslamlık dışı muamele bile, hukukî bir idam değil, bilakis derin bir kin ve nefret yüklü bir katletme olduğunu göstermektedir.

es-Sem’anî, Aynülkudât’ın, kendisine yönelik ithamlara dair Hemedân’daki ihvanına ve dostlarına Bağdat’ta yazdığı risaleyi gördüğünü kaydederek, “Bu eser, taşlara okunsa, taşlar çatlardı” demektedir (es-Sübkî, 1964, 129). Söz konusu eser, onun Bağdat’ta mahpus iken Hakkı ve nefsi müdafaa olarak Arapça kaleme aldığı Risâletu Şekva’l-Ėarîb Anil-Evtân ilâ Ulemâi’l-Buldân eseridir.

el-Miyâneî'ye yapılan ithamlar ve hakkında ileri sürülen iddialara rağmen, herhangi bir muhakeme ve sorgulama yapılmaması, dini kaynak ve mesnetlere dayalı görüşlerinin hiçbir tahlile tabi tutulmayarak kendini savunmasına imkan dahi verilmemesi, şayet görüşlerinde yanlışlıklar söz konusu ise tövbeye davet edilmemesi ve sorgusuz-sualsiz bir oldu-bittiyle idam edilmesi; gerçekte idamının sebep ve gerekçesinin görüşleri ve din olmadığını göstermektedir, ki, birçok tarihçi ve İslam âlimi bu muhakemesiz kanlı sonuçtan Allah'a sığınmıştır (Askalânî 2002, 292-293).

2.3. el-Miyâneî'nin idam gerekçeleri

el-Miyâneî'nin küfür ile itham edilip muhakeme edilmeksizin oldu-bittiyle katline fetva üretilen hususları, kendi Şekvâ'sından, maddeler halinde özetlemeden önce, savunmasındaki önemli vurgusunu aynen aktarmakta fayda vardır:

“Şu kadarını bilin ki, beni itham edip durdukları kemallerin/değerlerin tümü lafız ve mana olarak Huccetül-İslam İmam Ebu Hamid Gazzâlî'nin kitaplarında vardır. Bu, âlemin yaratıcısı hakkında “O varlığın masdarı ve varlığın kaynağıdır. O hepsidir. O hakiki varlıktır. Zatı itibarıyla onun dışındaki şeyler batıldır, yok olucudur, fânidir, yoktur. Ezeli kudretin varlığını sürdürmesi itibarıyla sadece o vardır” şeklindeki sözümüz gibidir. Bu ve benzeri ifadeler İhyau Ulumi'd-Din, Mişkâtu'l-Envâr ve Musaffâtu'l-Esrâr, el Munkizu Mine'd-Dalâl ve'l-Mufsih Ani'l-Ahvâl adlı eserlerin birçok yerinde belirtilmiştir. Bunlar, el-Gazzâlî'nin tasnif ettiği eserlerdir” (el-Miyâneî 2016, 242).

el-Miyâneî'nin Şekvâ'l-Garîb eserinin ilk bölümü gözden geçirildiğinde, kendisine yönelik ithamları şöylece özetlemek mümkündür:

- Peygamberlere has olan nübüvvetin “akıl ötesi bir tavr”ın konusu olmasını ve akıl ile idrak edilemeyeceği gerçeğini ifade etmesi suretiyle nübüvveti giden yolu kapattığı,

- el-Gazzâlî'nin de eserlerinde belirttiği üzere, “O (Allah) tüm varlığın çıkış (masdar) ve var oluş kaynağıdır (menba'). O'ndan gayri her şey fânidir, O'ndan gayri hiçbir şey yoktur” ifadelerinin, hulûl ve ittihadı sebebiyet verdiği,

- Hakk'a vuslat ve hakikate erişmede Mürid-mürşid ilişkilerine dair mürşide olan ihtiyacı ifade etmede İsmailîlerin-Batınîlerin, yani kendi ifadesiyle Ta'limiyye'nin “Ma'sûm İmam” görüşüne saptığı,

- Kendisinden zâhir olan şathiyât türünden fiilleri (sohbet meclisinde ölmüş bir insanı nefesle diriltmesi gibi (el-Miyâneî 1362 (1), 374-375) ve

sözleriyle İslam dinine aykırı görüşler sergileyerek dinden çıktığı, şeklinde ithamlarla katledilmesine fetva çıkartılmıştır (el-Hemedânî 2016, 242-260).

el-Miyâneî, Şekvâ'l-Ğarîb adlı eserinde, görüşlerinin bağlamından çıkartılarak kendisini tekfir edenlerin ileri sürdükleri tüm iddia ve ithamları, İslam'ın temel kaynaklarından deliller ve tasavvuf büyüklerinin söz ve ahvalinden örnekler vererek tek tek cevap vermiş ve ithamların hepsini boşa çıkarmıştır (el-Miyâneî 2020, 2).

Şehit Veli el-Miyâneî'nin Şekvâ'l-Ğarîb adlı eseri okunduğunda; onun tüm ithamları boşa çıkardığı gerçeğini ve haklılığının yanısıra, onu idam edip derisini yüzecek bir kin ile şehadete gönderenlerinin haksızlığını ve zulmünü görmek mümkündür.

Sonuç

el-Miyâneî'nin yaşadığı dönem Selçuklu ve Abbasi devletlerinin iç-dış çatışmalara maruz kaldığı, saraylarda kardeşler ve vezirler arasındaki mücadelenin, toplumda ise mezhep çatışmalarının arttığı bir dönemdir.

el-Miyâneî'nin yaşadığı Selçuklularda sultanlar kadar vezirlerin de yönetim ve kararlarda etkili ve inisiyatif sahibi olduklarını görmekteyiz. Nizamiye geleneğinde olduğu gibi, vezirlerin toplumsal düzeni oluşturmada âlimleri ciddi şekilde devreye soktukları da bir gerçektir. Bu sebeple Alamut/Batınîleri mevcut yönetimleri hedef alanlar, sultanları hedef almaktan daha çok, ya saraya sızmışlar yahut vezirleri ve vezirlerin eli-kolu mesabesindeki güçlü alimleri hedef almışlardır.

Alamut/Batınîler akımı sultanlara yakınlıklarını kullanarak saraya sızdıkları gibi, vezirleri ve saray elemanlarını satın alarak suikast ve terör faaliyetlerini yürütmüşler; kendi hedef ve çabalarına engel gördükleri sultan, halife, vezir, hâcip, âlim kim var ise her birini ortadan kaldırmak hususunda acımasız olmuşlardır.

Selçuklu veziri ed-Dergüzînî, Alamut/Batınîleriyle üst düzey bağlantılı stratejik bir eleman olarak görev yapmış; en hayati ve stratejik gelişmeleri Alamut/Batınîlerinin menfaatine evirmiş, bu bağlamda bir vezir ve âlimi oldubitti ile ortadan kaldırmıştır.

Azerbaycan'ın ziyalısı, şehit veli ve filozof Aynülkudât el-Miyâneî, Alamut hizmetkârı vezir ed-Dergüzînî'nin kurbanıdır. el-Miyâneî masum ve mazlum bir yüce alim, arif ve filozoftur. Haksız yere idamı ve sonrasında de-

risinin yüzülmesi ve yakılması tablosundan, bir Selçuklu vezirinin adaleti değil, ancak Alamut elamanının kini ortaya çıkmaktadır.

el-Miyâneci, muhakeme dahi edilmeden oldu-bittiyle idam edilmiştir.

Şekvâ'l-Garib eseri, döneminde kendisini sahipsiz bırakan alimlere yönelik bir nefis ve iman müdafaası olduğu gibi, kıyamete dek onun haklılığının belgesi olarak ortadadır.

KAYNAKÇA

Acar Abdurrahman. (1997). *Selçuklu sultanı sencer'in din siyaseti (abbasi halifeliği ve ismaililerle ilişkiler)*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (196 sayfa).

Arıkan Adem. (2010). *Büyük selçuklular döneminde şîa*, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 403 sayfa (Giriş ve 393).

el-Askalânî İbnü'l-Hacer Ahmed b. Alî. (2002). *Lisânu'l-mîzân*, Beyrut: el-Matbûâtü'l-İslamiyye, 2002, c.6, (ss. 292-293), (640 sayfa), 1. Baskı.

Atıcı Ayşe. (2005). *Büyük selçuklu imparatorluğu'nda bâtinî hareketi: 2005 hasan sabbah ile ilk halefleri ve iran nizari ismailileri, 1090-1157*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Basılmamış tez, Ankara: (304 sayfa).

el-Bündârî Kıvâmüddîn Ebû İbrâhîm el-İsfahânî. (2016). *Zübdetü'n-nusra ve nuhbetü'l-'usra / irak ve horasan selçukluları tarihi*, (ed., Neşr: M. Th. Houtsma, Çeviren: Kıvameddin Burslan), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 300 sayfa ve LXVII giriş, 3. Baskı.

Coşkun Özlem Deniz. (2011). *Evliya çelebi im iran -nihavend, hamadan, dergezin*, Johannes Gutenberg-Universität, Mainz: Unveröffentlichte Masterarbeit, 104 Seiten.

Cüveynî Alaaddin Ata Melik. (2013). *Tarih-i cihan güşa*, (Çev. Mürsel Öztürk), Ankara: Türk Tarih Kurumu, I-II-III. ciltler bir arada, 658 sayfa ve XIII sayfa içindekiler, önsöz, 1. Baskı.

Durdu Arslan. (2018). *Ortaçağ türk-islâm devletlerinde kalpazanlık faaliyetleri*, bilimname XXXVI, ss. 527-555, yıl. 2018/2

el- Gazzâlî Ebu Hamid Muhammed. (1998). *el-Menhûl min ta'likâti'l-usûl*, (Nşr. Muhammed Hasan Heytu), Dimaşk: Dârü'l-Fikr, 591 sayfa (ss. 3-48 takdim ve ss.1-541 ana metin), 1970.

el-Gazzâlî Ebu Hamid Muhammed. (2005). *İhyâu 'Ulumi'd-Dîn*, (Tahkik: el-'Irâkî), Beyrut: Dar-u İbn Hazm, (1963 sayfa).

el-Hüseynî Sadruddin Ebi'l-Hasan Ali b. Nasır b. Ali (1993), *Ahbaru'd-devleti's-selcukiyye*, (Tahk: Muhammed İkbâl), Lahor: Neşriyyatü Külliyyet-i Fencab, 228 ve 8 sayfa önsöz.

İbnü'l-Kalânîsî Ebû Yalâ Hamza. (1983), *Târîh-u dimeşk*, (Tahkik: Süheyl Zekkar), Dimaşk: Daru Hessian, 608 sayfa (32 sayfa giriş ve 576), 1. Baskı.

İbnü'l-Esîr. (1991). *el-Kâmil fi't-târih*, c. X, (Çeviri: Abdülkerim Özeydin, Katkı: Mertol Tulum), İstanbul: Bahar Yayınları, (541 sayfa).

Karaoğlu Mehmet Cevat. (2011). *Büyük selçuklu devleti vezirleri*, Basılmamış tez, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, (169 sayfa).

el-Kâşanî. (1985). *Zübdetü't-tevarih*, Daru İkra, Beyrut, (368 sayfa).

Keleş Nevzat. (2013). *Emîr ânûştegin şîrgîr ve ailesi*, ss. 147-159, (Prof. Dr. Erdoğan Merçil'e Armağan - 75. Doğum Yılı), İstanbul: Bilge Kültür Sanat, (582 sayfa).

Köymen Mehmet Altay. (1976). *Tuğrul bey ve zamanı*, Kültür Bakanlığı Kültür Eserleri -4, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 170 ve Giriş sayfa, 1. Baskı.

Le Strange Guy. (1905). *The lands of the eastern caliphate*, (Ed: F. H. H. Guillemand), Cambridge: Cambridge University Press Warehouse, 536 page and preface-contents XVIII.

Merçil Erdoğan. (1992). *Büveyhîler*, c. 6, ss. 496-500, TDV İslâm Ansiklopedisi, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.

Merçil Erdoğan. (2007). *Selçuklular'da rüşvet*, Belleten, c. 71, sy. 261 (Ağustos 2007): (ss. 445-478).

el-Miyâneçî Aynülkudât el-Hemedânî. (1362-1). *Nâme-hâ-yi aynülkudât-i hemedânî*, c. I, (Hz.: Alinakî Münzevî- 'Afîf 'Useyrân), Tahran: Manuçe-hri-Zavar Kitabevi, 480 sayfa 18 sayfa giriş.

el-Miyâneçî Aynülkudât el-Hemedânî. (1362-2). *Nâme-hâ-yi aynülkudât-i hemedânî*, c. II, (Hz.: Alinakî Münzevî- 'Afîf 'Useyrân), Tahran: Manuçe-hri-Zavar Kitabevi, (488 sayfa).

el-Miyâneçî Aynülkudât el-Hemedânî. (2015). *Temhîdât (Aşk ve hakikat üzerine konuşmalar)*, Hazırlayan: Halil Baltacı, İstanbul: Dergâh Yayınları, (251 sayfa).

el-Miyâneçî Aynülkudât el-Hemedânî. (2016). *Zübdetü'l-hakâik-şekva'l-garîb*, (Çeviri: Ahmet Kamil Cihan – Mesut Sandıkçı), İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 1. Baskı.

el-Miyâneci Aynülkudat el-Hemedânî. (2020). *Zübdetü'l-hakâik/dîni hakikatlerin esası* (Tercüme-Neşir: Abdurrahim Alkış), İstanbul: Hikemiyat, 1. baskı, (398 sayfa).

Muizzî Ebu Abdullah en-Nîşabûrî. (1984). *Külliyat-ı divan-ı muizzî*, (Takdim, Tahkik: Nâsir Heyyirî), Tahran: Neşr-i Merzbân, Eklerle birlikte (801 sayfa).

Nesefî Necmeddîn Ömer b. Muhammed b. Ahmed en- (1991). *el-Kand fi zikri ulemâ-i semerkand*, (Tahkik: Nazar Muhammed el-Faryâbî), Riyad: Mektebetü'l-Kevser, (622 sayfa).

Nizamülmülk Ebû Alî Kıvâmüddîn et-Tûsî. (2003). *Siyasetnâme*, (Çeviri: Nurettin Bayburtlugil), İstanbul: Dergah Yayınları, 272 sayfa, 5. Baskı.

Nizamülmülk Ebû Alî Kıvâmüddîn et-Tûsî. (2007). *Siyasetnâme* (Sultanov Rehim, Məmmədžadə Həmid) Baxı: Çıraq, (190 sayfa).

Ocak Ahmet. (2002). *Selçukluların dinî siyaseti*, İstanbul: Tarih ve Tabiat Vakfı (TATAV) Yayınları, (444 sayfa).

Özaydın Abdülkerim. (2001). *Karahanlılar*, c.24, ss. 404-412, TDV İslâm Ansiklopedisi, TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.

er- Râvendî Muhammed b. Ali b. Süleyman er- (2020). *Râhatü's-sudûr ve âyetü's-sürûr*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, I-II cilt, 471 sayfa, Ankara, 3. Baskı.

Reşîdüddîn Fadlullah. (1387). *Câmiü't-tevârih - Tarih-u ismailiyân*, (Ed: Muhammed Ruşen,), Tahran: Mektebi Pijûhiş Mirası Mektub, (401 sayfa).

Reşîdüddîn Fadlullah. (2010). *Cami'ü't-tevârih – Selçuklu devleti*, (Çeviri: Erkan Göksu, H. Hüseyin Güneş), İstanbul: Selenge Yayınları, (311 sayfa).

Sevim Ali-Merçil Erdoğan. (1995). *Selçuklu devletleri tarihi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, (631 sayfa).

es-Sübkî Tâcüddîn Ebû Nasr Abdülvehhâb b. Alî b. Abdilkâfi es- (1964). *Tabakâtü's-şâfi'iyeti'l-kübrâ*, (Tahkik: Abdülfettah Muhammed Hulv-Mahmud Muhammed et-Tanahî, Kahire: Faysal 'Îsa el-Bâbî el-Halebî, c. 7, (592 sayfa).

Ülkümen Eşe Fatma. (2019). *Selçuklular zamanında bâtıniler ile yapılan mücadeleler ve bu dönemde suikaste uğrayan önemli insanlar*, Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Basılmamış tez, (276 sayfa), Konya.

Mehmet Emin Koç

ŞƏHİD VƏLİ ƏL-MİYANƏÇİ ƏLAMUT QURBANIDIR?

XÜLASƏ

Orta əsrlərdə Azərbaycanın çoxşaxəli və qüdrətli alimi – şəhid Vəli Aynülküdət əl-Miyanəçinin (vəfatı 525/1131) həyatı və baxışları qədər onun gənc yaşlarında edam edilməsi ilə nəticələnən son günləri, edamı və şəhadəti də diqqətəlayiq məsələdir.

Əl-Miyanəçinin yaşadığı dövr Səlcuqlu və Abbasi dövlətlərinin daxili və xarici müdaxilələrə açıq olduğu xaotik və hakimiyyətlərarası çəkişmə dövrü kimi qəbul edilə bilər. Dövrün bu qarışıq və xaotik vəziyyəti, Əlamut/Batini qala təşkilatının hədəfi, intriqları və hücumları üçün fürsətə çevrildi. Hücum və sui-qəsd nəticəsində çoxlu sultan, vəzirlər, yüksək vəzifəli məmurlar və alimlər öldürüldülər.

Əl-Miyanəçi dövrünün ən ağır və acı ölüm mənzərəsini yaşamışdır. Əl-Miyanəçiyə qarşı ittihamlara və ona qarşı irəli sürülən ittihamlara baxmayaraq, heç bir hökm və sorğu-sual edilməyib. Onun dini mənbələrə və əsaslara söykənən fikirləri heç bir təhlilə məruz qalmayıb. Onun özünü müdafiə etməyə belə icazəsi yox idi. Nəhayət, o, heç bir sorğu-sual edilmədən edam olunub. Bir çox tarixçi və İslam alimi bu qanlı nəticədən Allaha sığınib (Askalâni 2002, 292-293).

O, haqsız yerə edam edilmiş, dərisi soyulmuş və yağlanmış döşəyə bükülərək odda yandırılmışdır.

Əl-Miyanəçinin əsərlərini və fikirlərini araşdıran heç bir ağıl, bilik və vicdan onun dünən olduğu kimi bu gün də edam edilməsinə dair bir fikrə gələ bilmir.

Bir çox tarixçi və tədqiqatçılar əl-Miyanəçinin gənc yaşlarında bu ağır vəfatının səbəbinin onun düşüncələri və dini fikirləri ilə bağlı olduğunu qəbul edirlər. Araşdırmamız isə göstərir ki, əl-Miyanəci öz düşüncələrinin qurbanı deyil, Səlcuqlu dövlət məmurlarının və Əlamut/Batiniyənin ümumi qurbanı idi. Bu baxımdan, əl-Miyanəçinin ölümü onun həyatı və düşüncələri qədər əhəmiyyətli, diqqətəlayiq və ibrətamizdir.

Açar sözlər: Miyanəçi, Əlamut, Batini, Şəhid Vəli, Səlcuqlu.

Мехмет Эмин Коч

БЫЛ ЛИ ШАХИД ВЕЛИ АЛЬ-МИЯНАЧИ ЖЕРТВОЙ АЛАМУТА?

РЕЗЮМЕ

Жизнь и взгляды шахида Вели Айн аль-Кудата аль-Мияначи (ум. 525/1131), разностороннего и влиятельного ученого средневекового Азербайджана, столь же примечательны, как и его последние дни, закончившиеся казнью в молодом возрасте, предпосылки казни и мученическая смерть.

Период, в который жил аль-Мияначи, можно считать хаотическим периодом борьбы между правительствами, когда государство сельджуков и аббасидов были открыты для внутренних и внешних вмешательств. Эта запутанная и хаотичная ситуация периода превратилась в возможность для организации крепости Аламут/Батари для нападения, интриг и атак. Многие султаны, визири, высокопоставленные государственные чиновники и ученые были убиты в результате нападений и покушений.

Аль-Мияначи пережил самую тяжелую и мучительную картину смерти того периода. Несмотря на обвинения в адрес аль-Мияначи и выдвинутые против него обвинения, никаких суждений и допросов не проводилось. Его мысли, основанные на религиозных источниках и основаниях, не подвергались какому-либо анализу. Ему даже не дали возможности защититься. Наконец, он был казнен без всякого допроса. Многие историки и исламские ученые стали ближе к Аллаху во избежание этого кровавого исхода (Аскалани 2002, 292-293).

Он был не только несправедливо казнен, но и его истязали, завернули в циновку, пропитанную маслом, и сожгли в огне.

Ни один разумный, знающий и совестливый человек, проанализировавший работы и идеи аль-Мияначи, не может прийти к выводу, что его следует казнить сегодня, как он был казнен тогда.

Многие историки и исследователи признают, что причиной тяжелой смерти аль-Мияначи в молодом возрасте стали его взгляды и религиозные идеи. Однако наше исследование показывает, что аль-Мияначи не был жертвой своих взглядов, он был общей жертвой сельджукских государственных чиновников и Аламута/батини. В этом отношении смерть аль-Мияначи столь же важна, примечательна и поучительна, как и его жизнь и взгляды.

Ключевые слова: *аль-Мияначи, Аламут, батини, шахид Вели, сельджуки.*

Mehmet Emin Koch

**WAS THE MARTYR SUFI AL-MİYĀNAJĪ
THE VICTIM OF ALAMUT?**

ABSTRACT

The life and views of the versatile and powerful scholar of Azerbaijan in the Middle Ages, martyr sufi Aynülkudât al-Miyānajī (d. 525/1131), as well as his last days that resulted in his execution at a young age, the background of his execution and his martyrdom are also remarkable.

The period in which al-Miyānajī lived can be accepted as a chaotic and break period when the Seljuk and Abbasid states were open to internal and external interventions. The Alamut/ Esoteric doctrine /Batinis movement turned the complex and chaotic structure of the period into an opportunity for their targets, intrigues and attacks. Many sultans, viziers, high-ranking officials and scholars were killed by these attacks and assassinations.

It can be said that al-Miyānajī experienced the heaviest and most painful death of the period.

Despite the accusations against al-Miyānajī and the allegations levelled against him, no judgement or interrogation was carried out. His views based on religious sources and bases were not subjected to any analysis. He was not even given the opportunity to defend himself. Finally, he was executed in a fait accompli without any interrogation. Many historians and Islamic scholars sought refuge in Allah from this bloody outcome (Askalānī 2002, 292-293).

He was not only executed unjustly; he was flayed, wrapped in an oil-soaked mat and burned in a fire.

No person of reason, knowledge and conscience who has analysed al-Miyānajī's works and ideas can come to the conclusion that he should be executed today as he was yesterday.

Many historians and researchers accept that al-Miyānajī's views and religious ideas were the cause of his grave death at a young age. However, our study reveals that al-Miyānajī was not the victim of his views, but rather a joint victim of the Seljuk state officials and the Bāṭinīs /Alamut. In this respect, al-Miyānajī's death is as important, remarkable and instructive as his life and views.

Keywords: *al-Miyānajī, Alamut, Batinīs, Martyr Wali, Seljuk*

Çapa tövsiyə etdi: f.f.d., dos. Ə.S.Niyazov